

Article published in *Ñapa*, December 6, 2014

Geschiedenis joods Curaçao in kaart gebracht aan de hand van archieven

Tekst: Victorine Stille Foto's: Ken Wong

Ter gelegenheid van het samengaan van de twee joodse gemeenschappen Mikvé Israël (Snoa) en Tempel Emanuel (De Tempel) vijftig jaar geleden en het veertigjarig bestaan van de Mongui Maduro Bibliotheek organiseerde de Curaçaose joodse gemeenschap een week vol lezingen. De lezingen door het professorenechtpaar Aviva Ben-Ur en Wim Klooster, maakten daar onderdeel van uit. door de organisatie van deze festiviteiten worden uitgenodigd is geen toeval.

Het Atlantisch gebied en de joodse gemeenschap spelen bij beiden een belangrijke rol in hun onderzoek. Ze benaderen de onderwerpen echter vanuit een verschillende invalshoek. Aviva Ben-Ur volgt het spoor van de Sefardische joden in de geschiedenis. Dat brengt haar onder meer in het Atlantisch gebied. In het begin van zijn carrière stuitte Wim Klooster op een destijds nog bijna onontgonnen gebied binnen de geschiedenis: de West-Indische Compagnie (WIC). Een belangrijk handelsgebied van de WIC waren de Cariben. Binnen die handel speelden de joden een belangrijke rol. Inherent aan het vak geschiedenis is brononderzoek. Veel van deze bronnen zijn te vinden in archieven. Ben-Ur en Klooster hebben daar voor hun wetenschap vele uren doorgebracht. Opmerkelijk genoeg benadert het echtpaar het onderwerp archieven ook vanuit een verschillend gezichtspunt. Allereerst dat van Klooster. Voor hem is het archief een middel om de geschiedenis in kaart te brengen. Klooster: "Tijdens een onderzoek begin jaren negentig kwam ik veel gedetailleerde bronnen tegen over de handel in en met de West, onder meer in het Nationaal Archief in Den Haag. In de Europese geschiedenis had de WIC tot dusver niet veel aandacht gekregen. Onderzoek was veel meer gericht op de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC). Het gebied van de VOC was vele malen groter dan dat van de WIC. Ook de impact van de handel van de VOC op de Nederlandse economie was veel groter dan die van de WIC. De archieven tonen echter aan dat de rol van de WIC ernstig onderschat is. De administratie van de WIC die ik tegenkwam in de archieven is zorgvuldig en uitgebreid. Van bijna ieder WIC-schip dat een Nederlandse haven aandeed, bestaan nauwkeurige goederenlijsten. Die laten zien dat de handel heel wat groter was dan eerst werd aangenomen."

Isla útil

In de tijd dat Curaçao door de Spanjaarden werd bezet, noemden ze het 'isla inútil', onbruikbaar eiland. Het eiland bracht hen niets op. Niet lang na de Nederlandse verovering van Curaçao op de Spanjaarden (1634), ontwikkelde het eiland zich tot een centrum van de handel in het Atlantisch gebied. Curaçao werd na verloop van tijd een belangrijke inkomstenbron voor de Nederlanden en ontpopte zich tot 'isla útil', bruikbaar eiland. Klooster: "Dat Curaçao zich tot handelscentrum kon ontwikkelen, is opmerkelijk vanwege de mercantilistische beperkingen die destijds golden. Dit hield in dat alle buitenlandse handel met de koloniën via het moederland moest verlopen. Wilde een handelaar zaken doen met Venezuela, dan moest dat via Spanje. Alle handel die buitenom verliep, werd als smokkelhandel gezien. Voor de slavenhandel werd

een uitzondering gemaakt. Handelaren uit Genua tekenden een contract met de WIC waardoor zij slaven op Curaçao mochten kopen. Curaçao werd een van de grootste doorvoerhavens in de slavenhandel. In het kielzog van de slavenhandel ontstond een bloeiende handel in andere producten. Nederlandse handelaren boden in Willemstad handelswaar aan vanuit Europa en zelfs vanuit Azië. Voorbeelden hiervan zijn katoen, wol, zijde, kant, ijzer, brandewijn en kruiden. De archieven laten zien dat Curaçao een belangrijke spil is geweest in de verbinding van de Oude Wereld met de Nieuwe Wereld. De Oude Wereld verwijst naar West-Europa en West-Afrika. De Nieuwe Wereld staat voor Noord- en Zuid-Amerika.”

Smokkelhandel

De florerende handel van de zeventiende eeuw op Curaçao trok veel pioniers aan, waaronder Portugese joden. Klooster: “De eerste groep kwam aan in 1651. Ze hielden zich in eerste instantie bezig met het importeren van paarden en kleding uit de regio. In 1659 arriveerde een tweede groep. De regionale handelswaar werd uitgebreid naar cacao, zilver, huiden en tabak. De Portugese joden speelden een belangrijke rol in de uitwisseling van de goederen die de Nederlanders naar Curaçao brachten en de goederen die het Atlantisch gebied rijk was. Ze hadden kennis van zaken, beschikten over een groot netwerk en spraken Spaans.” Het was volgens de mercantilistische strategie die Spanje in die tijd voerde echter illegale handel. Klooster legt uit dat de smokkelhandel juist door de WIC gestimuleerd werd door bijvoorbeeld geen belasting te heffen op ingevoerde goederen. “Spanje zette zijn koloniale gouverneurs in om de illegale handel tegen te gaan. Bij de aanstelling van een nieuwe gouverneur diende deze verslag uit te brengen van het werk van zijn voorganger. Meestal bleek dat de vervangen gouverneur tot zijn oren in de smokkelhandel zat. Naast de kwantitatieve bronnen, zoals de goederenlijst, heb ik brieven gevonden die laten zien dat Spaanse spionnen in Venezuela probeerden uit te vinden hoeveel er gesmokkeld werd. Ik vind het opvallend om te zien hoe de handel groeide en groeide en hoe Spanje niet in staat was de smokkelhandel tegen te gaan”, aldus Klooster.

Archief als doel

Daar waar de archieven voor Klooster een middel zijn om de geschiedenis te ontsluiten, zijn de archieven juist onderwerp van onderzoek voor Aviva Ben-Ur. Vanaf het moment dat de Portugese joden voet aan wal zetten op Curaçaose bodem rond 1650 documenteerden ze uitgebreid over hun gemeenschaps- en familielevens. Volgens de joodse traditie werd dit gemeenschapsarchief goed bewaard. Het droeg bij aan het collectieve joodse zelfbeeld, maar werd ook gebruikt om de sociale en politieke rechten van de joden te bevestigen. Ben-Ur: “Naast het feit dat de joden halverwege de zeventiende eeuw werden aangetrokken tot Curaçao vanwege de economische mogelijkheden, heerste er in die tijd ook een betrekkelijke tolerantie ten opzichte van deze groep. De WIC zorgde ervoor dat de joden hun godsdienst mochten belijden. Ze werden beschermd door de autoriteiten en ze mochten huizen en scholen bouwen. De vrijheden die de WIC de joden garandeerde, werden op schrift gesteld.” Klooster: “De voorspoedige economie en de godsdienstvrijheid zorgden ervoor dat na verloop van tijd een derde van de blanke bevolking joods was op Curaçao.” “Een ander voorbeeld van zo’n privilege”, vervolgt Ben-Ur, “was dat de joodse gemeenschap destijds zijn eigen rechtspraak had. Die was overigens alleen van toepassing indien joden onderling een conflict hadden. Bij

een conflict tussen iemand van de joodse gemeenschap en iemand van een andere bevolkingsgroep gold de reguliere rechtspraak.” Volgens Ben-Ur en Klooster moesten de schriftelijke bevestigingen meer dan eens tevoorschijn worden gehaald om de privileges van de joodse gemeenschap te bewijzen. “De documenten golden als legaal bewijs voor het verlenen van autonomie aan de joden. Bijvoorbeeld met de komst van een nieuwe gouverneur die niet van hun rechten op de hoogte was. Of wanneer protestanten bij het lokale bestuur klaagden over de vrijheden van de joden, waarschijnlijk uit jaloezie”, aldus Ben-Ur.

Suriname

Ben-Ur geeft aan dat de manier waarop de Portugees joodse gemeenschap zich van de zeventiende tot negentiende eeuw organiseerde veel parallellen vertoont met de Portugees joodse gemeenschap in Suriname in diezelfde tijd. Ze vormden de twee grootste joodse gemeenschappen in de Nieuwe Wereld. Ben-Ur: “Ook Suriname kende een uitgebreid gemeenschapsarchief. De gemeenschapsarchieven ontstonden en bleven behouden door een sterk gecentraliseerd joods bestuur, ook wel Mahamad genoemd. Archivering neemt een bijzondere rol in binnen de joodse gemeenschap. Volgens joods gebruik worden boeken en papieren over religieuze, joodse onderwerpen die versleten zijn en niet meer worden gebruikt, bewaard. Het jodendom stelt dat deze documenten heilig zijn en niet mogen worden vernietigd.” Ben-Ur vertelt dat er drie traditionele manieren zijn om deze geschriften te bewaren. De eerste methode is ze ritueel te begraven op de joodse begraafplaats. Een andere methode is de documenten te begraven in grafkisten of in urnen. Nog een ander alternatief is de paperassen in de synagoge op te slaan. Ben-Ur legt uit dat met het bewaren van de papieren de documenten na verloop van tijd ook een historische functie geeft. “Met de opslag creëerden de Curaçaose en Surinaamse joden met hun gemeenschapsarchief een tastbare herinnering”, zegt Ben-Ur.

De kracht van papier

Naast de vele overeenkomsten tussen de Surinaamse joodse gemeenschap en die van de Curaçaose joden is er een duidelijk verschil. “Met de burgerlijke gelijkstelling, ofwel de emancipatie, in het begin van de 19e eeuw verloren de juridische documenten die de Portugese joden in de Cariben gebruikten om hun rechten te bewijzen hun functie. De Surinaamse joodse gemeenschap wist zijn archief te bewaren, maar dat van Curaçao raakte langzaam in verval. Het verstoppert van de documenten zorgde ervoor dat ze stukje bij beetje kwijtraakten. Gelukkig betekent dat niet dat er niets meer over is. De documenten die over zijn, worden goed bewaard in de Mongui Maduro Bibliotheek. De bibliotheek huisvest onder meer ‘Memorias Senior’ (1763) en ‘Memorias Curiel’ (1739) geschreven door prominenten uit de joodse gemeenschap. Deze documenten geven nauwkeurig inzicht in belangrijke gebeurtenissen uit die tijd”, vertelt Ben-Ur.

Daar waar de archieven van Klooster hebben aangetoond dat Curaçao een belangrijke spil is geweest in de verbinding van de Oude Wereld met de Nieuwe Wereld, verbinden de archieven van Ben-Ur toen met nu. Dat is volgens Ben-Ur de kracht van papier.

Wim Klooster

Wim Klooster is hoogleraar geschiedenis en voorzitter van de afdeling aan de Clark University in Worcester, Massachusetts (Verenigde Staten). Hij heeft verschillende boeken en artikelen (mede) gepubliceerd, waaronder *Illicit Riches: Dutch Trade in the Caribbean, 1648-1795* (1998) en *Curaçao in the Age of Revolutions, 1795-1800* (2011). Hij was als Fellow verbonden aan de universiteit van Harvard, de John Carter Brown Library en aan het Netherlands Institute for Advanced Study. Hij is onlangs benoemd tot raadslid van het Omohundro Instituut van Vroege Amerikaanse Geschiedenis en Cultuur.

Aviva Ben-Ur

Aviva Ben-Ur is historica en universitair hoofddocent aan de afdeling Joodse en Nabije Oosten Studies aan de Universiteit van Massachusetts- Amherst (Verenigde Staten). Ze onderwijst onder meer in joodse geschiedenis en de geschiedenis van slavernij. Ze heeft verschillende publicaties op haar naam staan zoals het boek *Sephardic Jews in America: a diasporic history* (2009) en, met Rachel Frankel, *Remnant Stones: The Jewish Cemeteries and Synagogues of Suriname* (2012). Op dit moment is zij bezig met het boekproject *Jewish Autonomy in a Slave Society: Suriname, 1651-1825*.